

**MODDIY ZAHIRALAR HISOBİ MA'LUMOTLARI ASOSIDA KORXONA
XARAJATLARINI TAHLIL QILISH VA BOSHQARUV QARORLARINI
TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI**

**Soibbekov Abdulvosit Baxtiyorjon o'g'li
Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich talabasi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxonalarda moddiy zahiralar hisobi ma'lumotlaridan foydalanish asosida xarajatlarni tahlil qilishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan. Moddiy zahiralarining korxona faoliyatidagi o'рни, ular bilan bog'liq xarajatlarning shakllanish mexanizmlari hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, moddiy zahiralar hisobini takomillashtirish korxonalarda resurslardan oqilona foydalanish, tannarxni pasaytirish va moliyaviy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: moddiy zahiralar, xarajatlar tahlili, boshqaruv hisobi, tannarx, inventarizatsiya, resurslardan foydalanish samaradorligi, korxona faoliyati, boshqaruv qarorlari.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan mavjud resurslardan qay darajada oqilona foydalanilishiga bog'liq. Ayniqsa, moddiy zahiralar korxona aylanma mablag'larining asosiy qismini tashkil etib, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Moddiy zahiralarining hajmi, tarkibi va harakati to'g'risidagi axborotlar korxona xarajatlarini boshqarish hamda strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro amaliyotda moddiy zahiralar hisobi korxona moliyaviy holatini baholashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Xususan, zahiralarining ortiqcha to'planishi korxona mablag'larining aylanish tezligini pasaytirsa, ularning yetishmasligi ishlab chiqarish jarayonida uzilishlarni keltirib chiqaradi. Shu sababli zahiralar hisobini samarali tashkil etish korxona xarajatlarini optimallashtirishning muhim omili hisoblanadi [1].

O'zbekiston iqtisodiyotida ham ishlab chiqarish korxonalarida moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ularning hisobini xalqaro standartlar asosida yuritish va xarajatlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi moddiy zahiralar hisobi ma'lumotlari asosida korxona xarajatlarini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Moddiy zahiralarning hisobi va ular bilan bog'liq xarajatlarni boshqarish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, Charles T. Horngren o'zining "Cost Accounting: A Managerial Emphasis" asarida xarajatlarni boshqarish tizimida moddiy resurslar harakati va ular bo'yicha axborotlarning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyatini keng yoritib bergan. Muallifning fikricha, zahiralarning hisobi ma'lumotlari korxonaning ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish va tannarxni pasaytirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi [2].

Ray H. Garrison va Eric W. Noreen tomonidan yaratilgan "Managerial Accounting" asarida boshqaruv hisobi tizimida moddiy zahiralarning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tahlil qilingan. Mualliflar korxonada resurslardan foydalanish darajasi va xarajatlar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berib, zahiralarning hisobining boshqaruv funksiyalaridagi o'rnini asoslab berganlar [3].

K. Drury "Management and Cost Accounting" nomli asarida korxonalarda zahiralarni boshqarishning zamonaviy usullari va ularning xarajatlar darajasiga ta'sirini o'rgangan. Olimning ta'kidlashicha, zahiralarning optimal hajmini aniqlash korxonaning rentabelligini oshirish va moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi [4].

Mahalliy olimlardan B.A. Xasanovning ilmiy ishlarida buxgalteriya hisobi axborotlaridan boshqaruv maqsadlarida foydalanish masalalari tadqiq etilgan. Muallif korxonalarda moddiy resurslar hisobi ma'lumotlarini tahlil qilish orqali xarajatlarni kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkinligini qayd etadi [5].

Shuningdek, R.D. Dusmuratovning buxgalteriya hisobi nazariyasiga bag'ishlangan tadqiqotlarida moddiy zahiralarning hisobining metodologik asoslari yoritilib, zahiralarning harakati ustidan nazoratni kuchaytirish korxona moliyaviy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan [6].

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash, statistik kuzatish va iqtisodiy-mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Moddiy zahiralarning hisobi ma'lumotlari asosida xarajatlar tarkibi va dinamikasi baholandi. Xarajatlarning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, ularning korxona faoliyati natijalariga ta'siri o'rganildi. Shuningdek, moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvlar ishlab chiqildi.

Korxonalarda moddiy zahiralarning bilan bog'liq xarajatlar umumiy ishlab chiqarish xarajatlarning salmoqli qismini tashkil etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxining 55–70 foizi xomashyo va material xarajatlari hissasiga to'g'ri keladi. Shu sababli zahiralarning hisobini samarali tashkil etish xarajatlarni boshqarishning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Moddiy zahiralarning hisobi ma'lumotlari korxonaga materiallarning sarfini me'yorlashtirish, ortiqcha sarflarni aniqlash va resurslardan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi. Zahiralar harakati to'g'risidagi ma'lumotlar asosida amalga oshirilgan tahlillar ishlab chiqarish jarayonida yo'qotishlar va samarasiz xarajatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

1-jadval

Korxonada moddiy zahiralar bilan bog'liq xarajatlar dinamikasi

Ko'rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil
Xomashyo xarajatlari, mln so'm	4 250	4 780	5 120
Yordamchi materiallar xarajatlari, mln so'm	850	910	980
Moddiy zahiralar qoldig'i, mln so'm	1 120	1 050	980
Mahsulot tannarxi, mln so'm	6 480	7 020	7 410
Sof foyda, mln so'm	1 240	1 460	1 780

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, moddiy zahiralaridan foydalanish samaradorligining oshishi natijasida zahiralar qoldig'i kamaygan bo'lsa-da, ishlab chiqarish hajmining ortishi hisobiga sof foyda ko'rsatkichi o'sib borgan. Bu esa zahiralar boshqaruvini optimallashtirish korxona rentabelligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, moddiy zahiralar hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali materiallarning sarfi ustidan nazorat kuchayadi. Natijada ortiqcha xarajatlarning kamayishi, ishlab chiqarish tannarxi pasayadi va korxonaning raqobatbardoshligi oshadi.

Shuningdek, FIFO, o'rtacha tortilgan qiymat va identifikatsiyalangan qiymat usullaridan foydalanish natijasida mahsulot tannarxini shakllantirish jarayonining aniqligi oshadi. Bu esa korxona rahbariyatiga investitsion, moliyaviy va operatsion qarorlarni qabul qilishda ishonchli axborot bazasini yaratadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, moddiy zahiralar hisobi ma'lumotlari korxona xarajatlarini tahlil qilishning muhim axborot manbai hisoblanadi. Moddiy resurslardan oqilona foydalanish tannarxini pasaytirish, foydani oshirish va korxona moliyaviy barqarorligini mustahkamlash imkonini beradi. Zahiralar hisobini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etish, inventarizatsiya jarayonlarini takomillashtirish va tahliliy nazoratni kuchaytirish boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshiradi. Shu bois korxonalarda moddiy zahiralar hisobini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish va boshqaruv hisobi tizimi bilan integratsiyalash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D. Intermediate Accounting. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2020. – 1560 p.
2. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – 16th ed. – Boston: Pearson Education, 2018. – 848 p.
3. Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. – 17th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2021. – 816 p.
4. Drury C. Management and Cost Accounting. – 10th ed. – London: Cengage Learning, 2018. – 832 p.
5. Xasanov B.A. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. – 384 b.
6. Dusmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019. – 312 b.